

SİBİRYA TATAR TÜRKLERİ VE DİLLERİ

Ercan ALKAYA*

ÖZET

Bu çalışmada, bugün üç yüz bine yaklaşan nüfuslarıyla Batı Sibirya'nın Tümen, Baraba, Omsk gibi bölgelerinde yaşayan Sibirya Tatar Türkleri ele alınmıştır. Sibirya Tatar Türklerinin tarihi gelişimi, Türk dünyası ve Tatar Türklüğü içindeki konumu, nüfusları, kültürel değerleri anlatılmış ve dil özellikleri (ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı) hakkında ana hatlarıyla bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Sibirya Tatarları, Sibirya Tatar Türkçesi, Ses bilgisi, Şekil bilgisi, Söz varlığı.

SIBERIAN TATAR TURKS AND THEIR LANGUAGE

ABSTRACT

This study deals with Siberian Tatar Turks who live in some regions of the west Siberia such as Tumen, Baraba, Omsk with a population increased up to three hundred thousand people today. The historical development of Siberian Tatar Turks, their position in the Turkic world and Tatarian Turkic, their population and cultural values are explicated; and some information about their language properties(phonology, morphology and vocabulary) are given substantially.

Key Words: Turkish, Siberian Tatars, Siberian Tatar Turkish, Phonology, Morphology, Vocabulary.

---

* (Yrd. Doç. Dr.) Firat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü. el-mek:
ealkaya@firat.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

1. Sibirya Tatar Türkleri

Bugün Sibirya’da Batı Sibirya olarak adlandırılan bölgede Tümen, Baraba, Omsk gibi bölgelerde dağınık olarak yaşayan Sibirya Tatarları, üç yüz bine yaklaşan nüfuslarıyla önemli Tatar gruplarından birini oluşturmaktadır.

Tarihî olarak Sibir Hanlığının devamı olan Sibirya Tatar Türklerinin yüzyıllar boyunca yaşadığı coğrafya, MÖ 3 . asırdan itibaren Hun, Göktürk, Uygur, Kimek, Kıpçak gibi Türk boylarının idaresinde bulunmuştur. Bu Türk boyları, Batı Sibirya Tatarlarının eski ataları olarak kabul edilmektedirler. Bu boylar içinde Kıpçaklar, Sibirya Tatarlarının etnik şekillenmesinde en önemli etnik tabaka olarak rol oynamışlardır¹. Tumaşeva, Sibirya Tatarlarının etnik esasını Kimek-Kıpçak kabilelerinin teşkil ettiğini ve 9.-11. yüzyıllarda Batı Türk ve Uygur kağanlıklarının yıkılmasından sonra Sibirya Tatarlarının oluşum sürecinin meydana geldiğini belirtmektedir².

Sibirya Tatarlarının etnik şekillenmesinde Tatar kabileleri her zaman asıl rol oynayan unsurların başında gelirler. Tatarlar; Göktürk, Uygur, Kimek kağanlıkları içinde de yer alıp, bu imparatorlukları meydana getiren grupların en önemlilerinden olmuşlardır. Altın Orda devrinde Sibirya Tatarlarının arasına İdil-Ural Tatarları da katılır. Bu münasebetler İbak ve Köçüm Han zamanında yoğunlaşır³. Bunun dışında Sibirya Tatarlarının şekillenmesinde Kazak, Kırgız, Nogay, Özbek, Oğuz, Uygur gibi Türk boylarının etkisi olduğu da bilinmektedir⁴.

Çeşitli Türk kavimlerinin etkileşme süreci, bundan sonra da devam etmiştir. Kazak, Nogay, Özbek ve Uygur Türkleri, Sibirya Türklerinin oluşmasına katkıda bulunurlar⁵. Bu ilişkiler özellikle, 13. asırdan başlayarak canlanır. Sibirya dışından gelen Tatarların etkisi, Sibirya Hanlığı kurulduktan sonra, 16. asırdan itibaren artmış; Sibirya, Rusya’ya bağlandıktan sonra daha da etkili olmuştur. Bu etki halen daha devam etmektedir. Bunun neticesinde Tatar edebî dili, Sibirya Tatarları arasında yaygınlaşmıştır. Nasilov, Sibirya bölgesi

¹ D. G. Tumaşeva, “Könbatış Sibirdeği Törki Kabile-Iru Atamaları”, **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 Bildirileri** (26 Eylül 1992-i Ekim 1992), TDK Yay., Ankara 1996, s. 87-88.

² D. G. Tumaşeva, “Sibirya Tatarlarının Dili ve Eski Türk Abideleri”, **3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay., Ankara 1999, s. 1613.

³ Ferit Yusupov, “Sibir Tatarları”, **Miras**, 2003/12, Kazan 2003, s. 29.

⁴ Ferit Yusupov, **agm.**, s. 29-42.

⁵ Leysen Şahin, “Sibirya Türk Toplulukları Tarihi”, **Türkler**, 20. C, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 734.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

Türkçesinin oluşumunda Oğuz, Kıpçak ve Karluk-Uygur dil özelliklerinin birleşmesinin önemli payı olduğunu belirtmektedir⁶.

D. G. Tumaşeva “Könbatış Sibirdeği Törki Kabile-Iru Atamaları” adlı yazısında Sibirya Tatarlarının oluşumunu onomastik verilere göre incelerken, Sibirya Tatarlarının teşekkülünde 1. Fin-Ugor ve Bulgar-Ugor, 2. Eski Türk ve Eski Kıpçak, 3. Kıpçak-Nogay kabileleri olmak üzere üç tabaka belirlemiştir. Tumaşeva, bilhassa Saz yöresi ağzında Ugor, Altay, Kırgız tesiriyle birlikte eski Oğuzca özelliklerin de bulunduğunu belirterek bu tesirin Oğuz asıllı Uz ve Peçenek boylarının etkisiyle olması gerektiğini söyleyerek, Sibirya Tatarlarının oluşumunda Oğuz unsurunun bulunduğunu da vurgulamıştır⁷. Abdulkadir İnan, Oğuz boylarıyla Kıpçakların çok eski çağlardan beri komşu, hatta karışık olarak yaşadıklarını belirtip 11. yüzyılda eser veren tarihçi Gardizi’ye atfen İrtiş boylarındaki Kıpçak-Kimekler zümresinde bir Bayındır boyu bulunduğunu kaydetmekte ve Kıpçak-Oğuz bağlantısına değinmektedir⁸. Mustafa Öner de Sibirya Tatar Türkçesinin söz varlığının eski ve çağdaş Oğuzca verilerle karşılaştırmalı olarak ele alınmasının gerektiğini belirterek, Oğuz etkisine dikkat çekmiştir⁹.

Kazan Hanlığı yıkıldıktan sonra, Kazan Tatarlarının Batı Sibirya topraklarına gruplar halinde göç etmeleri birkaç asır devam eder. Kazan Tatarları, Sibirya Tatar köylerine de yerleşir, kendi köylerini kurarlar. İdil-Ural bölgesinden yapılan bu göçler, 20. yüzyıla kadar aralıksız devam eder. 1921’li yıllarda baş gösteren açlık felaketi sonrasında da İdil-Ural bölgesinden Sibirya’ya önemli oranda göç olur¹⁰. Yukarıda adı geçen etnik grupların birkaç asır kaynaşıp yaşamaları neticesinde X-XII. asırlardan itibaren Sibirya Tatarları, müstakil bir etnik topluluk olarak şekillenmeye başlar.

Sibirya, bugün Rusya Federasyonu’nun Asya’daki en büyük parçasını oluşturmaktadır. 12 milyon km²’nin üzerinde bir yüzölçümüne sahip olan bu bölge, Türkiye’nin 15 katından daha fazla

⁶ D. M. Nasilov, “Sibirya Türk Halkları (Etnik Azınlıklar) ve Dilleri, **Sibirya Araştırmaları** (Haz. Emine Gürsoy-Naskali), Simurg Yay., İstanbul 1997, s. 52.

⁷ D. G. Tumaşeva, **agm.**, 1996, s. 85-92.

⁸ Abdulkadir İnan, “XIII.-XVI. Yüzyıllarda Mısır’da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve ‘Halis Türkçe’”, **Makaleler ve İncelemeler**, C. II, TTK Yay., Ankara 1998, s. 82.

⁹ Mustafa Öner, “Sibirya Tatarcası Söz Varlığı Üzerine Notlar”, **46. Uluslararası Altayistik Konferansı Bildirileri /Altay Dünyasında Gündelik Hayat**, 22-27 Haziran 2003 (Proceedings Of 45 Meeting Of The Permanent International Altaistic Conference, June 22-27, 2003), TDK Yay., Ankara 2007, s. 343.

¹⁰ Tevfik Eydi, **Ah Tugan Kavmim Gaziz!**, Kazan 1999, s. 161-162.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

bir alanı kaplamaktadır. Bu alan batıdan doğuya doğru Ural dağlarından Bering'e kadar 7 bin km, kuzeyden güneye Kazakistan'a 3.5 bin km'dir. Sibiryaya bölgesi kendi içinde Batı Sibiryaya, Doğu Sibiryaya ve Uzak Doğu Sibiryaya olmak üzere üç bölgeye ayrılmaktadır. Sibiryaya Tatarlarının yaşadığı bölge Batı Sibiryaya içindedir. Altay Krayı, Kemerovo, Novosibirsk, Omsk, Tomsk ve Tümen Oblastlarının bulunduğu Batı Sibiryaya bölgesinin yüzölçümü 2.428.000 km²'dir¹¹. Altay Krayı dışında tutulursa, Sibiryaya Tatarlarının yaşadığı alan 2.166.000 km²'lik bir alana tekabül etmektedir. Başlıca 1. Tobol-İrtiş, 2. Baraba, 3. Tomsk Tatarları olarak üç grupta topladığımız Sibiryaya Tatarları muazzam büyüklükteki bu alanda dağınık olarak yaşamaktadırlar.

Sibiryaya Tatarlarının yaşadığı coğrafyanın batısında İdil-Ural Türkleri (Tatarlar, Başkurtlar), batı, güney ve güneybatısında Kazak Türkleri, güney ve güneydoğusunda Güney Sibiryaya Türkleri (Altay, Hakas, Tuva Türkleri) bulunmaktadır. Bu coğrafyanın kuzeyinde ise Ruslar bulunmaktadır. Etnografik ve tarihî bakımdan şimdiki Tatar Türklerinin ayrılmaz bir bölümü olarak, Batı Sibiryaya'nın uçsuz bucaksız topraklarında ömür boyu bu bölgelerin öz halkı olup yaşaya gelen Sibiryaya Tatarları bugün Tümen, Omsk, Novosibirsk, Tomsk, Kemerovo bölgelerinin köylerinde ve aynı zamanda Batı Sibiryaya'nın Tümen, Omsk, Novosibirsk, Tomsk, Tobolsk, Tara, Baraba şehirlerinde yaşamaktadırlar. Sibiryaya Tatarlarının yaşadığı köyler Ob nehrinin kolları olan İrtiş, İşim, Tobol, Çulım, Tom, Om, Tura, Tavda, İset ırmaklarının havzasında bulunmaktadır¹².

D. G. Tumaşeva'nın ve F. Yusupov'un çalışmalarından hareketle Batı Sibiryaya'da yaşayan Tatarlar 1. Tobol-İrtiş Tatarları, 2. Baraba Tatarları, 3. Tom Tatarları olmak üzere üç kısımda değerlendirilmektedir. Tobol-İrtiş Tatarları kendi içinde Tümen, Tobol, Saz yöresi, Tevriş ve Tara Tatarları olarak beşe ayrılmakta ve Sibiryaya Tatarlarının en kalabalık grubunu meydana getirmektedirler. Baraba Tatarları, şimdiki idari yapılanmaya göre temelde Novosibirsk eyaletinin Çan gölü çevresinde bulunan Baraba, Çan, Kuybışev ve Venger rayonlarında¹³; coğrafi olarak da Ob ve Tura nehirlerinin yukarı kısımlarıyla bu nehirlerin kollarında, yine Çana gölü

¹¹ Nadir Devlet, "Sibiryaya'daki Halkların Demografik ve Ekonomik Potansiyelleri", **Sibiryaya Araştırmaları** (Haz. Emine Gürsoy-Naskali), Simurg Yay., İstanbul 1997, s. 27.

¹² Ferit Yusupov, **agm.**, s. 29.

¹³ L. V. Dmitriyeva, **Yazık Barabinskix Tatar**, Leningrad 1981, s. 8; Ferit Yusupov, **agm.**, s. 37.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

dolaylarında ve Kulundin bozkırında yaşamaktadırlar¹⁴. Tom Tatarları ise, bugün Tomsk eyaletinin Tomsk (Çatlar ve Evişteliler), Novosibirsk ilinin Kolivan (Çat Tatarları), Kemerovo ilinin Yurga rayonunda (Kalmaklar) yaşamaktadır.

Sibirya bölgesi sert iklim şartları dolayısıyla Rusya Federasyonu'nun yüzölçümünün % 70'ini kaplamasına rağmen toplam nüfusun (150 milyon) ancak % 20'sini (30-35 milyon) barındırmaktadır. 1987 yılı verilerine göre Sibirya nüfusunun yaklaşık 15 milyonu da Batı Sibirya bölgesinde bulunmaktadır. Nadir Devlet, Sibirya'da yaşayan tüm Türk unsurunun Rus nüfusunun 1/30'u kadar olduğunu belirtmektedir*. Nadir Devlet, 1996 yılı için Sibirya Türklerinin nüfus tahminini vermiş ve Sibirya'daki Türk nüfusunu 1.017.938 olarak vermiştir. Bu Türk nüfusunun 150.000'i de Batı Sibirya Tatarları olarak gösterilmiştir. Nadir Devlet'in 1996 yılı tahminlerine göre verdiği Sibirya'daki Türklerin nüfusu şöyledir: Yakut 428.988, Tuva 245.296, *Batı Sibirya Tatarları 150.000*, Hakas 90.435, Altay, 81.249, Şor 16.970, Dolgan 5000 (toplam 1.017.938)¹⁵.

Sibirya bölgesindeki Türkler üzerine değerli çalışmaları bulunan D. M. Nasilov Sibirya'da yaşayan Türkleri; Yakut, Tuva, Hakas, Şor, Altay, Dolgan, Çulım, Tofa ve Sibirya Tatarları olarak dokuza ayırmaktadır. Nasilov, tamamını 900.000 olarak belirlediği Türk unsuru içinde bulunan Sibirya Tatarlarının 1989 yılı itibariyle nüfuslarının 190.000'e yakın olduğunu kaydetmektedir¹⁶.

Tevfik Eydi, 1979'da Sibirya Tatarlarının sayısının (yerleşik Tatarlar ve sonradan gelen Tatarlarla birlikte) 263.000'i geçtiğini söylemektedir¹⁷. 2002 yılında yayımlanan "Tatar Ensiklopediya Sözlüğü" adlı eserde Tümen, Novosibirsk ve Tomsk bölgesinde yaşayan Sibirya Tatarlarının toplam nüfusu 277.600 olarak (Tümen/Tobol-İrtiş 227.400, Novosibirsk/Baraba 29.400, Tomsk/Tom

¹⁴ A. P. Dulzon, "Sibirya Türklerinin Etnolingüistik Dağılımı" (Çev. F. Sema Barutçu-Özönder), **Tuncer Gülensoy Armağanı** (Haz. Ahmet Buran), Kayseri 1995, s. 103.

* Sibirya'daki asıl Rus nüfusu 19. yüzyılın son çeyreğinde yoğunlaşmıştır. 1882-1900 yılları arasında Sibirya'ya 1.5 milyon Rus gelmiş ve zamanla Rus nüfusu bütün Sibirya'ya yayılarak ezici bir çoğunluğa ulaşmıştır. bk. Aleksandır A. Trakanov, **Sürgünler Diyarı Sibirya** (Çev. Sadullah Cenkçi), Kardeşler Basımevi, İstanbul 1950, s. 68.

¹⁵ Nadir Devlet, **agm.**, s. 45.

¹⁶ D. M. Nasilov, **agm.**, s. 51.

¹⁷ Tevfik Eydi, **age.**, s. 162.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

20.800) gösterilmiştir¹⁸. Bu, mevcut rakamlar içinde en fazla olan rakamdır.

Erdal Şahin, Rusya Federasyonu'nun 2000 yılında federal bölgelere bölünmesinde Batı Sibirya Tatarlarının yaşadığı yerlerin iki ayrı federal bölgede yer aldığını belirterek, Batı Sibirya Tatarlarının yoğun olarak bulunduğu Tümen şehrinin Ural federal bölgesinde, Omsk, Tomsk, Novosibirsk şehirlerinin de Sibirya federal bölgesinde kaldığını söylemiştir. 2002 nüfus sayımına göre Tümen bölgesinde 250.245 Tatar yaşamaktadır. Sibirya federal bölgesinde Omsk'ta 48.115, Tomsk'ta 20.147 ve Novosibirsk'te 27.880 olmak üzere toplam 253.058 Tatar bulunmaktadır¹⁹.

En az 14. yüzyıldan beri Müslüman olan ve 300.000'e yaklaşan nüfuslarıyla Sibirya Tatar Türkleri Türk dünyasında tarihten beri İslamiyetin en canlı yaşandığı yerlerden biri olmuştur. Sibirya'da yaşayan Türk boyları dikkate alındığında İslami geleneklerin en fazla benimsendiği ve yaşatıldığı boyların arasında Sibirya Tatar Türkleri gelmektedir. Sibirya'da İslamiyetin yayılma tarihi kesin olarak belirlenememekle birlikte Batı Sibirya'nın 9. yüzyılın başlarından beri İslam ülkesi olan Bulgar Hanlığı ve 8. yüzyıldan beri Müslüman olan Harezm ile münasebette bulunduğu bilinmektedir²⁰.

Sibirya Tatar ağızları bugün Tatar Türkçesinin üç büyük ağız grubundan biri olarak kabul edilmektedir. Talat Tekin ve Mehmet Ölmez'in birlikte hazırladığı çalışmada Kıpçak (tawlı/ayak) grubu içinde gösterilen Tatar Türkçesinin birçok diyalekti olduğu ve bu diyalektlerin de 1. Batı (Mişer vb.) diyalektleri, 2. Orta diyalekt (Kazan Tatarcası vb.), 3. Doğu diyalektleri (Batı Sibirya diyalektleri: Tobol, Tevriz, Kazanlık, Baraba, Tümen, Tara, Tom ve Buharlık) olduğu belirtilerek Sibirya Tatar ağızlarının tamamı Tatar Türkçesinin ağızları içerisinde değerlendirilmiştir²¹.

Bugün Sibirya Tatar ağızları içinde gösterilen Tobol, İrtiş, Tara, Tümen, Baraba gibi ağızlar, 20. yüzyıla kadarki sınıflamalarda farklı lehçe grupları içinde gösterilmekteydi. Ancak, Tatar ağızları üzerinde özellikle 1950'li yıllardan sonra yapılan ağız araştırmaları ve incelemeleri sonrasında Tatar Türkçesinin üç büyük dialektinin

¹⁸ M. X. Xesenev vd., **Tatar Ensiklopediya Sözlüğü**, Kazan 2002, s. 468, 658, 660.

¹⁹ Erdal Şahin, Batı Sibirya Tatarlarının Hayatını Konu Edinen İlk Roman: İrtiş Tañınarı (İrtiş Tanları), **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 159, Aralık 2005, s. 165.

²⁰ Abdülkadir İnan, "Sibirya'da İslamiyetin Yayılışı", **Makaleler ve İncelemeler**, C. II, TTK Yay., Ankara 1998, s. 273.

²¹ Talat Tekin-Mehmet Ölmez, **Türk Dilleri**, Simurg Yay., İstanbul 1999, s. 99.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

“Kazan (Orta), Mişer (Batı), Sibir (Doğu)” olduğu ortaya kondu²². Böylece çeşitli sınıflandırmalarda adı geçen ağızların Tatar Türkçesinin Doğu ağızlarını oluşturan Sibir dialektinin içerisinde yer aldığı belirlenmiş oldu.

Sovyetlerin ilk döneminde yapılan çalışmalarda da Sibirya Tatar Türkçesinin ağızlarının kendi içinde sınıflandırılmasında bazı farklılıklar dikkati çekmektedir. İlk çalışmalarda daha çok Tobol-İrtiş ağızları Batı Sibirya ağızları olarak kabul edilirken, daha sonraki çalışmalarda (özellikle D. G. Tumaşeva ile birlikte²³) Baraba ve Tom yöresi ağızları da Batı Sibirya ağızlarının kapsamına dahil edilmiştir.

Tumaşeva'nın “Dialektı Sibirskix Tatar, Kazan 1977” adlı çalışmasında Sibirya Tatar ağızlarını üçe ayırmaktadır: 1. Tobol-İrtiş Bölgesi ağızları (Tümen, Tobol, Saz yöresi, Tevriç ve Tara), 2. Baraba Ağızı, 3. Tom ağızı. Ferit Yusupov “Şibir Tatarları” başlıklı makalesinde Sibirya'da yaşayan Tatarları Tumaşeva'nın sınıflandırmasına uygun olarak Tobol-İrtiş Tatarları, Baraba Tatarları ve Tom Tatarları olarak üç bölüme ayırmaktadır²³. “Tatar Tili'nin Dialektologik Süzlüğü” adlı ünlü çalışmada da Tatar Türkçesi, 1. Orta dialekt, 2. Batı (Mişer) dialekti, 3. Doğu (Batı Sibirya) dialekti olmak üzere başlıca üç ağız bölgesine ayrılmaktadır²⁴.

Orta dialektin konuşucuları büyük çoğunluğu Tataristan, Başkurdistan, Mari, Udmurt ve Çuvaş özerk cumhuriyetleriyle Rusya Federasyonuna bağlı Kirov, Ryazan, Perm, Sverdlovsk, Çilebi gibi bölgelerde yaşamaktadırlar. Batı (Mişer) dialektinin konuşucuları ise Gorkiy, Ulyanovsk, Penza, Saratov, Kuybişev, Volgograd, Orenburg bölgeleriyle Tataristan ve Başkurdistan cumhuriyetlerinin çeşitli yerlerinde bulunmaktadırlar. Doğu dialektinin konuşucuları da Batı Sibirya'da Tümen, Omsk ve Novosibirsk gibi yerlerde yaşamaktadırlar²⁵.

²² Ferit Yusupov, “Tatar Dialekt Dilini İnceleme Tecrübesi”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (24-29 Eylül 2000) Bildirileri II**, TDK Yay., Ankara 2007, s. 2089.

* Tumaşeva, kendisine kadar yapılan çalışmalarda Sibirya Tatar ağızlarının; Tümen, Tobol, Tara, Baraba gibi adlarla anıldığını ancak kendisinin çalışmalarıyla Sibirya Tatar ağızlarının 1. Tobol-İrtiş (Tümen, Tobol, Tara, Tevriç, ve Saz), 2. Baraba, 3. Tom Tatarları olmak üzere üç grupta belirlendiğini kaydetmektedir. bk. D. G. Tumaşeva, “Sibirya Tatarlarının Dili ve Eski Türk Abideleri”, **3. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay., Ankara 1999, s. 1161.

²³ Ferit Yusupov, **agm.**, s. 35-39.

²⁴ L. T. Maxmutova (Red.), **Tatar Tili'nin Dialektologik Süzlüğü**, Kazan 1969, s. 613.

²⁵ D. G. Tumaşeva, **Könbatış Şibir Tatarları Tili**, Kazan 1961, s. 7; G. X. Exetov, **Tatar Dialektologiyesi**, Kazan 1984, s. 29.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

2. Sibirya Tatar Türkçesi

Sibirya Tatar ağızları kendi içinde Tobol-İrtiş (Tümen-Omsk), Baraba (Novosibir) ve Tom (Tomsk) olmak üzere üç ağız grubuna ayrılır. Konuşulduğu coğrafya ve konuşur sayısı itibariyle en büyük grubu Tobol-İrtiş bölgesi ağızları oluşturur ve kendi içinde Tümen, Tobol, Tara, Tevriç ve Saz yöresi olmak üzere beş büyük alt gruba ayrılır. Baraba Tatar ağızları kendi içinde bir bütünlük oluşturur. Tom yöresi ağızları ise kendi içinde Evişte Tatarları, Çat Tatarları ve Kalmak Tatarları olmak üzere üçe ayrılır.

Sibirya Tatar Türkçesi, Tatar Türkçesinin bir ağızı olmakla birlikte bulunduğu coğrafya itibariyle Başkurt, Nogay, Kazak, Kırgız, Karakalpak gibi Kıpçak lehçeleri ve Tuva, Hakas, Altay gibi güney Sibirya lehçeleriyle ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı bakımından ortaklıklar göstermektedir. Tobol-İrtiş ağızları Tatar edebî diline daha yakındır. Baraba ve özellikle Tom bölgesi ağızı edebî dile yakın olmakla birlikte Kazak, Kırgız, Tuva, Hakas, Altay gibi Türk lehçelerinden etkilenmiştir.

Sibirya Tatarlarının ağızları birbirleriyle kendi içlerinde büyük oranda ortaklık gösterir. Beş asırdan fazla bir zaman içinde Kazan Tatarlarının tesiri neticesinde her ağız Tatar Türkçesinin diğer ağızlarına, daha çok Orta ağız konuşmalarına yani edebî dile yaklaşmıştır. Ağızların ünlüler sistemi Tatar edebî dilinin sistemine ayrıca yakındır. Yine, eski ve çağdaş Türk lehçelerinden farklı olarak, ünlülerin tarihî gelişimi Tatar ve Başkurt Türkçelerine yakındır. Birçok arkaik özellikte bu görünüşün hâlen daha tamamlanmadığı görülmektedir. Tatar edebî dili ve onun birçok ağızı ile ortak noktaları olmasına rağmen, Sibirya Tatar ağızları, Tatar Türkçesinin ağızlar sistemi içinde ses ve şekil özellikleri bakımından özel bir yere sahiptir. Sibirya Tatar ağızlarının en karakteristik bazı ses ve şekil özelliklerini kısaca şu şekilde göstermek mümkündür.

2.1. Ses Bilgisi Özellikleri

1. Sibirya Tatar Türkçesinde toplam 12 ünlü bulunmaktadır: a, e, ĩ, é, ı, i, o, ó, ö, õ, u, ü. Bu ünlülerden dokuzu olan a, e, ĩ, ı, i, o, ö, u, ü ünlüleri Tatar edebî dili ile aynıdır ve Tobol-İrtiş ağızında bulunmaktadır. Bu 12 ünlünün tamamı Baraba ağızında bulunur. Tom ağızında ise a, e, ĩ, é, ı, i, o, ö, u, ü ünlüleri olmak üzere 10 ünlü bulunmaktadır²⁶.

²⁶ Ercan Alkaya, **Sibirya Tatar Türkçesi**, Turkish Studies Yay., Ankara 2008, s. 51-52.

2. Sibirya Tatar Türkçesindeki ünlüler ve ünlü sistemi (özellikle Tobol-İrtiş ağızları) Tatar edebî dilinden çok büyük farklılık göstermez. Tatar edebî dilindeki ünlülere bağlı ses olayları büyük ölçüde Tobol-İrtiş ağızları için de geçerlidir. Baraba ağızı Eski Türkçenin ses sistemini koruması bakımından önemlidir. STT’de kısmen ilk hecenin dışında yuvarlaklaşma olayı görülür. Sibirya Tatar ağızları bu yönüyle Kazak, Kırgız, Başkurt ve Altay Türkçelerine yaklaşıp: voltos (SDM, 8) “yıldız”, qoydorob (SDM, 106) “koydurup”, qoyoroğon (SDM, 64) “kuyruğunu”, östöndö (SDM, 110) “üstünde” vb.

3. Tatar konuşma dilinde ilk hecede (ğ, q, m, ŋ, x, b, p, n ünsüzlerinden sonra) yuvarlak olarak telaffuz edilen (qâl- “kal-”, mâl “mal”, bâl “bal”) /a/ ünlüsü, Sibirya Tatar Türkçesinde edebî dilden farklı olarak yuvarlaklaşmadan düz olarak telaffuz edilir. STT bu yönüyle Mişer Tatar ağızıyla ve Başkurt Türkçesinin çeşitli ağızlarıyla benzerlik gösterir²⁷: at (ETD, 186), atsq (YBT, 70) “açık”, alma (CTD, 96) “elma” vb.

4. STT’de Tatar edebî dilinde olduğu gibi ilk hecede Eski Türkçedeki /e/ler /i/ye dönüştüğü için asli /e/ sesi çok az görülür. Yalnız sıklıkla Baraba ağızında ve kısmen de diğer ağızlarda çeşitli kelimelerde /e/ sesi ilk hecede asli olarak görülmektedir: temir (YBT, 66) “demir”, teri (YBT-27) “deri”, kerek (YBT, 120) “gerek”, er (SDM, 128) “erkek, eş, koca” vb.

5. STT’de Türkçe kelimelerde güçlü bir damak uyumu vardır: ayıw (ETD, 202) “ayı”, urmanlıx (ZGTİY, 157) “ormanlık”, ögis (YBT, 27) “öküz”, kilintsek (SDM, 50) “yeni gelin, gelincik”. STT’de ç (<y), ş, y, ts (<ç) gibi ünsüzlerin etkisiyle bazen Türkçe kelimelerde ünlünün incilmesi sonucu damak uyumu bozulabilmektedir: çiyıl (<yığıl-) (SDM, 103) “toplan-, yığıl-”, siyr (SDM, 101) “inek”, yiyıl (<yığıl-) (SDM, 117) “yığıl-, toplan-”, qayın (<qadıñ. DLT I, 32) (SDM, 101) “kayın ağacı” vb.

6. STT’de dudak uyumu Tatar edebî dilinde olduğu gibi zayıftır. /o/, /ö/ ünlüleri yalnız ilk hecede bulunduğu ve /u/, /ü/ ünlüleri de ilk hecenin dışında /ı/ ve /i/ olarak görüldüğü için dudak uyumu zayıftır: onıt- (ZGTİY, 157) “unut-”, kömiş (SDM, 80) “gümüş”, muyın (ETD, 186) “boyun”, kümür (SDM, 72) “kömür” vb. Baraba ağızları, ikinci hecede düz yuvarlak /u/, /ü/ ünlülerinin bulunması bakımından kısmen dudak uyumuna uyar: qomuz (SDM, 113) “kopuz”, polup (YBT, 70)

²⁷ G. X. Exetov, *Tatar Dialektologiyesi*, Kazan 1984, s. 123.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

“olup”, sünkü (YBT, 70) “süngü”, kôçlü (YBT, 119) “güçlü” vb. Bunun yanında 2. madde de işaret edildiği gibi ilk hece dışında güçlü bir yuvarlaklaşma eğilimi de vardır.

7. Sibirya Tatar Türkçesinde /b/, /c/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /ğ/, /h/, /x/, /j/, /k/, /q/, /l/, /m/, /n/, /ŋ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /v/, /w/, /B/, /y/, /z/, /ts/, /şç/ olmak üzere 28 ünsüz bulunmaktadır²⁸.

8. STT’deki ünsüzlerle ilgili en önemli ses olayı tonsuzlaşmadır. Kelime, hece başında ve kelime sonunda genel Türkçedeki ve edebî dildeki /b/, /c/, /d/, /g/, /ğ/, /z/ tonlu ünsüzleri tonsuz karşılıklarıyla değiştirilir: bir>pir (ETD, 186), bol->pol- (YBT, 60), cefā>çefa (SDM, 54) “cefa”, hucūm>höçüm (SDM, 53), durust>törös (SDM, 14), buğday>potay (SDM, 119), yigirmi>yekirme (ETD, 147) “yirmi”, gevher>kewxer (ETD, 132) “cevher”, qısğa>qısqa (SDM, 24) “kısa”, sığta>sıqta- (YBT, 71) “ağla-”, kızıl>qısıl (SDM, 88), toquz>tuğıs (ETD, 187) “dokuz”.

9. STT’de iki ünlü arasında veya tonlu ünsüzler komşuluğunda gelen /q/, /k/ tonsuz ünsüzleri tonlulaşır: oqı->oğö- (SDM, 118) “oku-”, saqal>sağal (SDM, 27) “sakal”, iki>iği (SDM, 74), bükül->bögöl- (SDM, 44).

10. Sibirya Tatar Türkçesinde edebî dilde kimi kelimelerde kelime başında bulunan /c-/ (<y-) sesi bulunmaz ve bu kelimeler kelime başında /y-/li olarak görülür. Bundan dolayı Sibirya Tatar ağızları /y/leştirci diyalekt diye adlandırılır²⁹: cil>yıl-, cilek>yilek-, cidî>yitî-, citmiş>yitmiş, ciber>yiber- vb. STT’de alıntı kelimelerde bulunan /c-/ sesleri dahi /y-/ye dönüşür: cum‘a>yoma (SDM, 123) “hafta”, cān>yan (SDM, 99).

11. Sibirya Tatar Türkçesinde genel Türkçedeki /ç/ sesi her durumda /ts/ sesine dönüşür. Bunun için Sibirya Tatar ağızları /ts/leştirci diyalekt diye de adlandırılır³⁰. Bu bakımdan Sibirya Tatar ağızları bazı Mişer ağızlarıyla benzerlik gösterir³¹: çıq->tsıq- (ETD, 187) “çık-”, çöp>tsüp (ETD, 186) “ot, yem”, bıçaq>pıtsaq (YBT, 28) “bıçak”, üç>öts (SDM, 32) “üç”, qılıç>qılıts (SDM, 85) “kılıç”.

²⁸ Ercan Alkaya, *age.*, s. 70-71.

²⁹ X. Ç. Alişina, *Tobolo-İrtışkiy Dialekt Yazıkı Sibirskix Tatar*, Kazan 1994, s. 18; G. X. Exetov, *age.*, s. 129.

³⁰ L. Celey, *Tatar Dialektologiyesi*, Kazan 1947, s. 80; G. X. Exetov, *age.*, s. 129; D. G. Tumaşeva, *age.*, 1961, s. 27; X. Ç. Alişina, *age.*, s. 21.

³¹ Ercan Alkaya, “Mişer Tatarları”, *Türkler*, 20. Cilt, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 61.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

12. STT'de /x/ ünsüzü /q/ ünsüzüyle değiştirilir: xalq>qalıq (SDM, 70) “halk”, xayr>qeyir (SDM, 118) “hayır, başış”, taxte>taqta (SDM, 15) “tahta”, zavxoz>sapqus (TİD, 30) “demirbaş müdürü”, meşâyix>meşeyaq (SDM, 80) “şeyhler”.

13. Sibirya Tatar Türkçesinde Eski Türkçede olduğu /rt/, /lt/, /nt/ gibi ünsüz çiftlerinin yanı sıra /mt/, /ŋt/, /wt/, /yt/ gibi ünsüz çiftleri de bulunmaktadır. Dolayısıyla /l/, /m/, /n/, /ŋ/, /r/, /w/, /y/ ünsüzlerinden sonra STT'ye özgü bir ünsüz uyumu vardır: öl-tür- (63-10/YBT, 70) “öldür-”, yul-ta (54-7/ETD, 198) “yolda”, uram-ta (SDM, 58) “sokakta”, kım-tır (SDM, 102) “kimdir”, qarın-taş (SDM, 68) “yakın akraba”, an-ta (ZGTİY, 157) “orada”, üşiŋ-te (SDM, 39) “kendinde”, üs araŋ-ta (SDM, 14) “kendi aralarında”, ültir-ti m (ZGTİY, 155) “öldürdüm”, yı-ten (SDM, 31) “yerden”, kiyew-ten (SDM, 48) “damattan”, Tamtaw-ta (YBT, 120) “Tamtaw'da”, öy-te (ETD, 199) “evde”, quy-tı-q (SDM, 15) “koyduk”.

2.2. Şekil Bilgisi Özellikleri

Sibirya Tatar Türkçesi, şekil bilgisi bakımından Tatar edebî diliyle büyük ortaklıklar göstermesine rağmen, kendine has bazı karakteristik özellikleri de bulunmaktadır.

1. Sibirya Tatar Türkçesinde şimdiki zaman bildirme kipinin 3. şahsı –tı/ti eklerini alarak çekimlenir: ala>aladı “alıyor”, kile>kileti “geliyor”, uynıy>uynayı “oynuyor”. Mesela: Eli küs altımta **toratı**. (SDM, 15) “Halen gözümün önünde duruyor”, Yeşler anıŋ menişin pilmeyti. (SDM, 12) “Gençler onun manasını bilmiyor”.

2. Sibirya Tatar Türkçesinde alışılmış, devamlı, her zaman ola gelen iş ve hareketleri bildirmek için –a+torğan sıfat-fiilinden gelişen ayrı bir şimdiki zaman şekli kullanılır: Min aru uqıy **almayıŋın**. (DST, 92) “Ben iyi okuyamıyorum”, Sis te anta **paratıŋınma?** (DST, 92) “Siz de oraya gidiyor musunuz?”, Sıyırnı kōñine Öts ret **savatın**. (DST, 92) “İneği günde üç kez sağıyor”.

3. Emir kipinde I. teklik şahısta daha çok Eski Türkçede olduğu gibi –ayın/-eyin şekli, II. teklik şahısta ise eksiz kullanımın yanında –ğın,-ğın/-qın/-qın; –ğıl,-ğıl/-qıl/-qıl; -(ı)ç/-(i)ç gibi ekler kullanılır: Sin **yırlağın**, min **tıŋlayın**. (ETD, 153) “Sen şarkı söyle, ben dinleyeyim”,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Alay kıylanıp **yörmegñ**! (KST, 35) “Öyle kırıtıp gezme!”, Qıylmñisa, **kiliç** monta. (DST, 212) “İlminisa, gel buraya”.

4. Tatar edebî dilinde istek kipi fiilin üzerine gelen -ası/-esi eki ile yapılırken STT’de asıl istek kipi eki -ğı/-gı; -qı/-kı ekiyle kurulur (fiil+-ğı/-gı;-qı/kı +iyelik eki+ kil-): **Öylendığñm kiledi**. (SDM, 28) “Evlendirmek istiyorum”, Ul irniñ sınaq **baqqısı kilgen**. (SDM, 31) “O erkeği deneyip göresi gelmiş”, **Söyleğibis kilmi**. (DST, 232) “Konuşmak istemiyoruz”.

5. Tatar edebî dilinde asıl mastar eki olan -ırğa/-ırge eki yerine Sibiryaya Tatar Türkçesinde asıl mastar eki olarak -ğalı/-gelı; -qalı/-kelı kullanılır: al-ğalı “almak”, añtı-ğalı “avla-mak”, ültür-gelı “öldürmek”, sat-qalı “satmak”. Kışñ artınnan köl **sipkelı** yaramaytı. (SDM, 65) “Kişinin arkasından kül serpmek iyi değıldir.”, Pay **kürgelı** ületı. (ETD, 200) “Bey görmek istedi”.

2.3. Söz Varlığı

Sibiryaya Tatar Türkçesinin söz varlığı, Tatar edebî diliyle ağızlarının ortak kelimelerinden oluşmaktadır. Bu yönüyle, Tatar edebî dilinin birçok ağızı, aynı zamanda edebî dili ile de büyük ölçüde ortaklık gösterir. Sibiryaya Tatarlarının, Tatar halkının diğer gruplarından çok uzakta bulunması ve diğer Türk boylarıyla, bilhassa, komşu Kazaklar, Nogaylar, Başkurtlar ile uzun asırlar boyunca bir arada yaşaması bu lehçelerle ortak özellikler meydana gelmesine yol açmıştır. Sibiryaya Tatarlarının söz varlığında Kazan Tatarları ile ortak kelimelerin çok olması ise iki grubun asırlar boyunca birbirleriyle etkileşim içinde yaşamaları neticesinde meydana gelmiştir.

Sibiryaya Tatarlarının uzun asırlar önce eski Türk boylarının yaşadığı yerlerde şekillenmeleri onların dillerinde arkaik unsurların korunmasını sağlamıştır. Ses ve şekil özelliklerinin dışında söz varlığı bakımından da birçok kelime arkaik unsur olarak korunmuştur: yer-su (<yer sub. BK D 35) (80-1/YBT, 95) “yer, yurt, vatan”, qapqan (ETD, 198) “kapan, tuzak”, tawar (<tabar. OTG, 253) (50-24/SDM, 90) “kumaş”, añ (añçı: avcı. EUTS, 11) (CTD, 97) “av hayvanı”, yuwıq (<yağıq. OTG, 257) (SDM, 41) “yakın, akraba”, yuwan (<yoğan. OTG, 260) (SDM, 85) “büyük, ağır, değerli”, yorço (<yurç. OTG, 260) (SDM, 78) “kayın birader”, sığıt (<sığıt. OTG, 252) (KST, 193) “ağlama, feryat”, sıqta- (<sıqta-. OTG, 252) (YBT, 71) “ağla-” vb.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Sibirya bölgesi Türkçesinin oluşumunda Oğuz, Kıpçak ve Karluk-Uygur dil özelliklerinin birleşmesinin önemli payı olduğunu bilinmektedir. Bu münasebetle, Sibirya Tatar Türkçesinde ses ve şekil özelliklerinin yanı sıra söz varlığında da Oğuzcayla benzerlik gösteren unsurlara rastlanmaktadır: nene (SDM, 26) “nine”, tete (SDM, 94) “dede”, quça (SDM, 130) “koca, eş”, ul- (KST, 61) “olmak”, oyoq (SDM, 132) “oyuk, yarık”, tılık (SDM, 19) “yırtmaç, yarık”, yï- (YBT, 95) “yemek”, yidır- (BST, 16) “yedirmek”, eyir- (SDM, 87) “eğirmek”, yıldırım (SDST, 90) “yıldırım”. vb.

Sibirya Tatar Türkçesindeki Arapça ve Farsça kelimeler edebî dile göre daha azdır. Arapça ve Farsça alıntılar diğer alıntı kelimeler gibi STT'nin fonetik ve kısmen de semantik yapısına büyük ölçüde uyarlar: pele (<Ar. belā) (SDM, 35) “bela”, setep (Ar. <şadef) (SDM, 27) “sedef”, çınaza (<Ar. cenāze) (SDM, 118) “cenaze” gibi.

Sibirya Tatar Türkçesinde alıntı kelimeler içinde sayısal olarak en büyük bölümü Rusça kelimeler teşkil etmektedir. Asırlardır Ruslarla bir arada yaşama, Sibirya'daki Tatar köyleriyle Rus köylerinin yan yana olması ve Ruslarla çeşitli münasebetlerle birlikte mevcut olan iki dillilik, Rusça alıntılarının yaygın olmasının sebeplerindendir³². STT'de yazı dilinin dışında görülen Rusça alıntılar da görülür. Mesela, sağarnik (<Rus. saxarnitsa) “şekerlik”, keresle (<Rus. kreslo) “artlı kızak”, miyits (<Rus. peç) (ZGTİY, 157) “ocak, fırın”, körök (<Rus. kryuk) “çengel, kanca”, kölüke (<Rus. klyuka) “kesme ağacı” gibi kelimeler edebî dilde görülmeyen Rusça alıntılardır.

Sibirya Tatar Türkçesinde yazı diliyle ortak veya farklı olan Moğolca alıntılar da bulunmaktadır. 13. yüzyılda Batı Sibirya'dan İdil'e kadar uzanan sahadaki göçebe Türk-Kıpçak boyları Moğolların hâkimiyeti altına girmiştir. Sibirya Tatarlarının oluşumunda Moğol kavimlerinin de kısmen etkili olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı Sibirya Tatar Türkçesinde Moğolca alıntılar bulunmaktadır: bozoğö (<bosağa. <Moğ. bosogo, Eski Moğ. basurga. TTES, 54) (SDM, 105) “eşik”, şunqar (<şunqar: atmaca, çakır kuşu. EUTS, 143<Moğ. sunxur. TTES, 250), tsıta- (Moğ. çida-. TTES, 243) (ZGTİY, 154) “dayan-, tahammül et-”, mérgen (<Moğ. mergen. MTS I, 839) (YBT, 69) “avcı”, tsélek (<Moğ. çeleg. MTS I, 274) (YBT, 60) “kova”, arsar (<Moğ. arsar: önemsiz, sıradan, adi; özelliği bulunmayan. MTS I, 86) (SDM, 50) “deli”, qodağy (<Moğ. kuduguy. MTS II, 1513) (SDM, 101) “dünür” vb.

³² D. G. Tumaşeva, *age.*, 1961, s. 47-48.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

KAYNAKÇA VE KISALTMALARI

- ALİŞİNA, X. Ç., **Tobolo-İrtışkiy Dialekt Yazıka Sibirskix Tatar**, Kazan 1994.
- ALKAYA, Ercan, “Mişer Tatarları”, **Türkler**, 20. Cilt, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 58-63.
- ALKAYA, Ercan, **Sibirya Tatar Türkçesi**, Turkish Studies Yay., Ankara 2008.
- BARSUKOVA, R. S., **Zabolotny Govor Tobolo-İrtışskogo Yazıka v sravnitelnom osveşçenii (ZGTİY)**, Kazan 2004.
- CELEY, L., **Tatar Dialektologiyesi (CTD)**, Kazan 1947.
- DEVLET, Nadir, “Sibirya’daki Halkların Demografik ve Ekonomik Potansiyelleri”, **Sibirya Araştırmaları** (Haz. Emine Gürsoy-Naskali), Simurg Yay., İstanbul 1997, s. 25-46.
- DMİTRİYEVA, L. V., **Yazık Barabinskix Tatar (YBT)**, Leningrad 1981.
- DULZON, A. P., “Sibirya Türklerinin Etnolingüistik Dağılımı” (Çev. F. Sema Barutçu-Özönder), **Tuncer Gülensoy Armağanı** (Haz. Ahmet Buran), Kayseri 1995, s. 102-110.
- EXETOV, G. X., **Tatar Dialektologiyesi (ETD)**, Kazan 1984.
- EXMETYANOV, R., **Tatar Tiliñ Kıskaç Tarixi-Etimologik Süzlüğü (TTES)**, Kazan 2001.
- EYDİ, Tefik, **Ah Tugan Kavmım Gaziz!**, Kazan 1999.
- İNAN, Abdülkadir, “Sibirya’da İslamiyetin Yayılışı”, **Makaleler ve İncelemeler**, C. II, TTK Yay., Ankara 1998, s. 273-279.
- İNAN, Abdülkadir, “XIII.-XVI. Yüzyıllarda Mısır’da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve ‘Halis Türkçe’”, **Makaleler ve İncelemeler**, C. II, TTK Yay., Ankara 1998, s. 82-107.
- KAŞGARLI MAHMUD, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi (DLT)** (Çev. Besim Atalay), C. I-III, TDK Yay., Ankara 1992.
- LESSİNG, Ferdinand D., **Moğolca-Türkçe Sözlük (MTS I)** (Çev. Günay Karaağaç), 2 Cilt, TDK Yay., Ankara 2003.
- LESSİNG, Ferdinand D., **Moğolca-Türkçe Sözlük (MTS II)** (Çev. Günay Karaağaç), 2 Cilt, TDK Yay., Ankara 2003.
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

-
- MAXMUTOVA, L. T. (Red.), **Tatar Tili'nin Dialektologik Süzliđi**, Kazan 1969.
- NASILOV, D. M., "Sibirya Türk Halkları (Etnik Azınlıklar) ve Dilleri, **Sibirya Araştırmaları** (Haz. Emine Gürsoy-Naskali), Simurg Yay., İstanbul 1997, s. 51-55.
- ÖNER, Mustafa, "Sibirya Tatarcası Söz Varlığı Üzerine Notlar", **46. Uluslararası Altayistik Konferansı Bildirileri /Altay Dünyasında Gündelik Hayat**, 22-27 Haziran 2003 (Proceedings Of 45 Meeting Of The Permanent International Altaistic Conference, June 22-27, 2003), TDK Yay., Ankara 2007, s. 339-346.
- RAMAZANOVA, D. B., **Sibir Dialektlerinin Materialları (SDM)**, Kazan 2001.
- ŞAHİN, Erdal, Batı Sibirya Tatarlarının Hayatını Konu Edinen İlk Roman: İrtiş Tañnarı (İrtiş Tanları), **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 159, Aralık 2005, s. 165-171.
- ŞAHİN, Leysen, "Sibirya Türk Toplulukları Tarihi", **Türkler**, 20. C, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 734-742.
- TEKİN, Talat, **Orhon Türkçesi Grameri (OTG)**, Simurg Yay., İstanbul 2003.
- TEKİN, Talat-Mehmet Ölmez, **Türk Dilleri**, Simurg Yay., İstanbul 1999.
- TRAKANOV, Aleksandır A., **Sürgünler Diyarı Sibirya** (Çev. Sadullah Cenkçi), Kardeşler Basımevi, İstanbul 1950.
- TUMAŞEVA, D. G., "Könbatış Sibirdeği Törki Kabile-Iru Atamaları", **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 Bildirileri** (26 Eylül 1992-i Ekim 1992), TDK Yay., Ankara 1996, s. 85-92.
- TUMAŞEVA, D. G., "Sibirya Tatarlarının Dili ve Eski Türk Abideleri", **3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay., Ankara 1999, s. 1161-1613.
- TUMAŞEVA, D. G., **Dialekti Sibirskix Tatar (DST)**, Kazan 1977.
- TUMAŞEVA, D. G., **Könbatış Sibir Tatarları Tili (KST)**, Kazan 1961.
- TUMAŞEVA, D. G., **Slovar Dialektov Sibirskix Tatar (SDST)**, Kazan 1992.
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

XESENEV, M. X. vd., **Tatar Ensiklopediya Sözlüğü**, Kazan 2002.

YUSUPOV, Ferit, “Sibir Tatarları”, **Miras**, 2003/12, Kazan 2003, s. 29-42.

YUSUPOV, Ferit, “Tatar Dialekt Dilini İnceleme Tecrübesi”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (24-29 Eylül 2000) Bildirileri II**, TDK Yay., Ankara 2007, s. 2089-2091.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008